ISBN : 978-81-969179-9-9

"75 YEARS OF INDIAN ECONOMY : OPPORTUNITIES AND PROBLEMS"

Published By
ARTS, COMMERCE, SCIENCE AND COMPUTER SCIENCE COLLEGE ASHVI KD.
NAAC Accredited: B++ grade with CGPA 2.89
Tal. Sangamner, Dist. Ahmednagar Maharashtra, India- 413738
Tel: +02425-240051, Email ID: principal.acsashvi@pravara.in,
Website: www.ashvicollege.in

ISBN : 978-81-969179-9-9

75 YEARS OF INDIAN ECONOMY : OPPORTUNITIES & PROBLEMS

Chief Editor

Dr. Sarika S. Rohamare

Co-Editors

Mr.Ganesh R. Shelke **Dr.Adinath R. Gholap**

Published by

ARTS, COMMERCE, SCIENCE AND COMPUTER SCIENCE COLLEGE ASHVI KD.

Tal. Sangamner, Dist. Ahmednagar Maharashtra, India- 413738

ISBN : 978-81-969179-9-9

75 YEARS OF INDIAN ECONOMY : OPPORTUNITIES & PROBLEMS

Publisher

ARTS, COMMERCE, SCIENCE AND COMPUTER SCIENCE COLLEGE ASHVI KD.

Tal. Sangamner, Dist. Ahmednagar Maharashtra, India- 413738

Phone/Web/Email:

Tel: +02425-24005

Website: www.ashvicollege.in

Email ID: principal.acsashvi@pravara.in

Edition/ISBN

19, January 2024

978-81-969179-9-9

All rights reserved. No parts of this publication shall be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission of the Author and Publishers.

(Disclaimer: The publisher/editor of the book is not responsible for errors in the contents or any consequences arising from the use of information contained in it.)

ISBN : 978-81-969179-9-9

Contents

Sr. No.	Title	Author	Page No.
1	Transforming India and Challenges for Women in Cooperative Sector	Madhuri Vartale, Manasi Kurtkoti	1
2	Critical Analysis of Tourism Development And	Manasi Kurtkoti, Soniya Dagare	7
3	Challenges of Public Health in India	Yuvraj P. Jadhav	11
4	Rural Development Schemes & Programmes in India	Ganesh R. Deshmukh	14
5	Role of Information Technology in Agriculture Sector	Pramodini B. Nawale (Kadam)	18
6	Tourism & Hospitality Industry in India: An Overview	Ankush L. More	21
7	E-commerce: Role in Economic Development	Adinath R. Gholap, Mangal A. Gholap	26
8	India's Service Sector - Shaping Future of Indian Retail Industry	Ganesh R. Shelke, Sarika. S. Rohamare	29
9	A Comprehensive Analysis of Q-Commerce Exploration in India: Convenience through Digital Transformation	Bijal Thaker	32
10	Farm Tourism Policy for Community Development in Maharashtra	Dalimbe. S. N.	37
11	The Challenges of Rural Development in India	Jayshree R. Dighe	43
12	Women Empowerment status in India	Archana Godhaji Antre	50
13	Global trends in the social economy development	Nilofar Anwar Shaikh	54
14	Sustainable Development	Rahane Shobha Tukaram	57
15	An overview of higher education in India Challenges and Issues	Suresh Sukdeo Shinde	60
16	An Analytical Study of Demonetization	Unde Sushma.Annasaheb	64
17	Indian Economy and Women Empowerment	Pushpa Ghode	67
18	Rural Development In India	Zinj Nitin Navnath, Sable Prajakta Santosh	72
19	Rural Development in India	Mahesh Ranwade	75
20	Unlocking the Potential of Tourism: Fostering Economic Development in India Post-Independence"	Hiral K. Shah Genu Ramkisan Darekar	78
21	Complementary Growth : Exploring Opportunities and Addressing Challenges in Agriculture and Industry Sectors	D. N Ghane	84
22	Challenges and Opportunities For Indian Agriculture Sector	Jayshree Singar Rahul Kadu	89
23	Rural Development in India- Need and scope	Giri Ranjit Rangnath	93
24	Problem And Solution To Poverty In India	Yuvraj R. Solapure	96
25	Rural Development In India	Sandeep Kisan Getam	100
26	E-Banking In India: Overview	Shaikh.L.M.	109
27	Securing Land Rights and Livelihoods of Tribal in India	Shantaram V. Sonawane	112
28	Challenges before Indian Economy	Ashwini B. Aher	117
29	Indian Agriculture: Achievements And Aspirants	Meena Fakira Patil	119

ISBN : 978-81-969179-9-9

Sr. No.	Title	Author	Page No.
53	महाराष्ट्राच्या आर्थिकसामाजिक विकासात विविध विकास - महामंडळांच्या योजनांची भूमिका	किरण शिवाजी घोलप, सुहास आव्हाड	203
54	भारतातील कृषी क्षेत्राच्या समस्या आणि उपाययोजननांचा अभ्यास.	नीलिमा ऋषिकेश खर्डे, रंजना अनिल दिघे	207
55	भारताचा ग्रामीण विकास	प्रविण बबनराव आहेर	210
56	भारतातील बँकिंग क्षेत्रातील कर्मचाऱ्यांच्या कार्य-ताण स्थितीबाबतचे संकल्पनात्मक अध्ययन	प्रशांत बाळकृष्ण शेळके	214
57	भीमा नदीवरून उपसा जलसिंचन करणाऱ्या दौंड तालुक्यातील शेतकऱ्यांचा सामाजिक व आर्थिक अभ्यास	लोंढे सिद्धार्थ सुखदेव मोरे भीमराव पांडुरंग	219
58	कृषी पर्यटन – व्यवसाय संधी	नितीन अशोक मुटकुळे, वैशाली दिनकर कानवडे.	225
59	डॉबाबासाहेब आंबेडकरांचे अस्पृश्यता निर्मूलनविषयक विचार .	काटकांबळे नामदेव तुकाराम	229
60	ग्रामीण कादंबरीतून व्यक्त होणारे आर्थिक पर्यावरण	सुवर्णा राजेश जाधव	232
61	औद्योगिक वित्तपुरवठा आणि मोठया उद्योगाची सद्यः स्थिती	जीशेंडगे .एल . उषा कारभारी अहिरे	236
62	अहमदनगर व औरंगाबाद जिल्ह्यातील मानव विकास " -सन२०१२) "निर्देशांकाचे विवेचन१३ ते २०१७(१८-	कानवडे अर्चना रामनाथ कैलास अर्जुनराव ठोंबरे	241
63	पर्यटन आणि आर्थिक विकास	जांगीड संगीता रामेश्वरलाल	246
64	बालकामगार एक जागतिक समस्या	शैलेश संजय नळे	248
65	मराठी ग्रामीण साहित्याचे जनक : महात्मा ज्योतिबा फुले	राजपुत सुनिल ए.	250
66	ग्रामीण विकासात धरणाच्या पाण्याचे व्यवस्थापन आणि वापराची भूमिकाअहमदनगर जिल्हा विशेष संदर्भ -	गणेश शेषराव शेळके कृष्णा विठ्ठल कोकरे	253
67	औद्योगिकीकरणाचे अत्याधुनिकीकरण भारतात बनवा -	संभाजी भाऊराव काळे दिगांबर ज्ञानदेव नलगे	256
68	भारतातील दारिद्र्य समस्या आणि योजना	माधवी अशोकराव मोरे सुमित रमेश पुलाटे	261
69	भारतातील कृषी क्षेत्राच्या समस्या आणि उपाययोजना	एन. एस .मांढरे.	265
70	शेतमजुरांची कमतरताशेती क्षेत्रातील समस्या :	खैरनार मनोहर बबन	269
71	डिजिटल मार्केटिंग	निलेश भास्कर दळवी	272
72	महिला स्वयंसहायता बचत गटांचा ग्रामीण विकासातील " "योगदानाचा अभ्यास	मोरे भीमराव पांडुरंग पाचपुते पौर्णिमा तुकाराम	274
73	"महाराष्ट्रातील साखर उद्योगाची सद्य: स्थिती"	सुप्रिया आनंद कदम.	277
74	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर कृषी स्वावलंबन योजना	छत्रे दत्तात्रय पांडुरंग, आशा एसपाटील.	281
75	प्राचीन भारतातील पर्यटनाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम	अनाप एस. ए .	284
76	'गोदान' उपन्यास में चित्रित भारतीय किसान जीवन	दिपाली दत्तात्रय तांबे	287
77	किसानो की समस्याओं का मूल्यांकन :हिंदी उपन्यास साहित्य संदर्भ में	गणेश चिमाजी खेमनर	290
78	मराठी साहित्यातून चित्रित होणारा ग्रामीण विकास	निलेश सोमनाथ पर्वत	292

ISBN : 978-81-969179-9-9

ग्रामीण विकासात धरणाच्या पाण्याचे व्यवस्थापन आणि वापराची भूमिका-अहमदनगर जिल्हा विशेष संदर्भ

प्रा. गणेश शेषराव शेळके
प्रवरा मेडिकल ट्रस्ट
आर्ट्स कॉमर्स & सायन्स कॉलेज शेवगाव
Ganeshshelke02@gmail.com

प्रा. कृष्णा विठ्ठल कोकरे
प्रवरा मेडिकल ट्रस्ट
आर्ट्स कॉमर्स & सायन्स कॉलेज शेवगाव
krishnakv3225@gmail.com

प्रस्तावना

भारतीय अर्थव्यवस्था कृषिप्रधान म्हणून ओळखली जाते कारण भारतामध्ये प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्षरीत्या ७२ टक्के लोकसंख्या कृषी क्षेत्रावर अवलंबून आहे. ग्रामीण भागाच्या विकास म्हणजे शेती क्षेत्राचा विकास होय. शेतीच्या विकासामध्ये इतर साधने उपलब्ध असूनही जर पाणी नसेल तर शेती करणे कठीण आहे. शाश्वत पाण्याशिवाय शेतीचा विकास अशक्य आहे.

पृथ्वीवरील पाण्यापैकी ९७% सागरात खाऱ्या पाण्याच्या स्वरुपात आहे तर वापरायोग्य ३% पाणी ओढे, सरोवर, नदी, जलाशय ,धरणे, बर्फ याच्या स्वरुपात उपलब्ध आहे.यापैकी शाश्वत शेती विकासासाठी पाणी अडवून धरणे बांधली गेली भारतात एकूण ५२६४ धरणे असून पैकी ४४७ मोठी धरणे आहे. यापैकी महाराष्ट्रात ३२६४ धरणे असून त्यांची साठवण क्षमता १७२० tmc आहे. अहमदनगर जिल्ह्यामध्ये एकूण १३ धरणे आहेत. यामध्ये आढळा प्रकल्प,ढोक प्रकल्प, तीरखोल धारण, निळवंडे धरण, मुळशी धरण, पिंपळगाव खांड धरण, भंडारदरा धरण, मांड ओहळ धरण, मुळा धरण, रुई छत्रपती धरण, लोणी मला धरण, सीना धरण, आणि हेगा धरण, हि धरणे आहेत. या धरणांचा एकूण पाणीसाठवन क्षमता ५१ हजार ९३ दशलक्ष घनफूट आहे. या धरणाचा हेतु सिंचन आणि पिण्यासाठी पाणी हा आहे.

उद्दिष्टे:-

1. ग्रामीण विकासातील धरणाच्या पाण्याचे व्यवस्थापन आणि वापराचा अभ्यास करणे.
2. ग्रामीण भागातील आर्थिक परीस्थित झालेल्या बदलाचा अभ्यास करणे.
3. ग्रामीण भागातील धरणाच्या पाण्याचे व्यवस्थापन व वापरामुळे ग्रामीण लोकांच्या जीवनमानात होणाऱ्या बदलाचा अभ्यास करणे.

सामाजिक संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्राथमिक स्रोतातील निरीक्षण आणि दुय्यम स्रोतातील वर्तमानपत्रात आलेले लेख , पुस्तके, अहवाल, मासिके इ. चा वापर करण्यात आलेला आहे.

गृहीतके:-

1. धरणाच्या पाण्याच्या व्यवस्थापन व वापरामुळे आर्थिक आणि सामाजिक अनुकूल परिणाम झाला.
2. धरणाच्या पाण्याचा वापर आणि व्यवस्थापणामुळे ग्रामीण जीवनात सुधारणा झाली आहे.

भूमिका:-

1. **आर्थिक परिस्थितीमध्ये सुधारणा :-**

जिल्ह्यामध्ये या प्रकल्पाच्या अगोदर कोरडवाहू पिके घेतेली जात असल्यामुळे हा जिल्हा ज्वारीचे कोठार म्हणून गणला जात होता. परंतु प्रकल्पाचे पाणी फिरल्यामुळे हा जिल्हा सुजलाम सुफलाम बनला. या जिल्ह्यात नगदी पिकांमध्ये उस, केली, फळपिके, फुलपिके, भाजीपाला पिके मोठ्या प्रमानावर घेतली जाऊ लागली. त्याचबरोबर शेतीपूरक उद्योग व्यवसायाची वाढ झाली आहे. शेतीला जोडधंदे सुरु झाले आहेत. यातूनच जिल्ह्यातील लोकांच्या आर्थिक परिस्थितीमध्ये सुधारणा होऊन जिल्ह्याचा उत्पन्नामध्ये वाढ झाली आहे.

2. **शेती उत्पन्नात वाढ :-**

जिल्ह्यात कोरडवाहू पिके कमी होऊन नगदी पिकांचे प्रमाण वाढले आहे. उस, केळी, कापूस, फळबागा, फुलशेती त्याच बरोवर शेतीपूरक व्यवसाय यामध्ये दुग्ध उत्पादन, कुक्कुटपालन, इमू पालन, शेळीपालन, वराहपालन, मशरूम शेती, रेशीम उद्योग, मत्स्यशेती, ड्रागनफ्रुट शेती इ. मधून होणाऱ्या उत्पनात वाढ झाली आहे.

3. **बहुपीक पद्धतीत वाढ:-**

ISBN : 978-81-969179-9-9

पूर्वी शेतकरी पावसावर आधारित वर्षातून एकच पिक घेत होता. परंतु पाटपाणी आल्यानंतर शेतकरी वर्षातून दोन तसेच चार चार पिके घेऊ लागला. तसेच तो मिश्र पद्धतीने शेती करी लागला आहे.

4. आधारभूत संरचनेत वाढ:-

जिल्ह्यामध्ये प्रकल्पाचे पाणी शेतीला मिळाल्यानंतर सिंचन सुविधा, पक्के रस्ते, रेल्वे, हवाई वाहतूक सुविधा, शेतमाल वाहतूक सुविधा , वीज , अंतरराष्ट्रीय बाजारपेठ सुविधा, शेतमाल साठवणूक सुविधा, शैक्षणिक सुविधा, आरोग्यविषयक सुविधा, इंटरनेट सुविधा, इ. पायाभूत संरचनेत वाढ झाली आहे.

5. सामाजिक विकासात वाढ :-

शेती क्षेत्राला शाश्वत पाण्याची सुविधा प्राप्त झाल्यामुळे शेतकऱ्याच्या उत्पन्नात वाढ झाली, त्यामुळे समाजाचा विकास झाला. समाज आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक दृष्टीने मागासलेला होता परंतु आर्थिक परिस्थितीत बदल झाल्यामुळे शिक्षणाच्या सुविधा ग्रामीण भागापर्यंत आल्या व जिल्ह्यातील नागरिक पारंपारिक शिक्षणाबरोबरच व्यावसायिक शिक्षण घेऊ लागले. व त्यामुळे समाजातील वैचारिक मागासलेपण व आर्थिक मागासलेपण दूर होऊन सामाजिक विकासात वाढ झाली.

6. कृषी आधारित उद्योगात वाढ :-

कृषी क्षेत्रातील झालेल्या बदलामुळे कृषी आधारित उद्योग व व्यवसायात जिल्ह्यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढ झाली. यामध्ये सहकार साखर कारखाने खाजागी साखर कारखाने, सूतगिरण्या, तेल गिरण्या, शेतमाल प्रक्रिया उद्योग, निर्यात उद्योग, इ उद्योगांमध्ये वाढ झाली. शेतीशी अप्रत्यक्षरित्या निगडीत असणाऱ्या उद्योगात शेती अवजारे निर्मिती व दुरुस्ती उद्योग, कृषी सेवा केंद्र, कृषी विज्ञान केंद्र, दुकानदारी एजेन्सी यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढ झाली व यामुळे लोकांना मोठ्या प्रमाणावर रोजगाराच्या संधी उपलब्ध झाल्या व त्यामुळे उत्पन्नात वाढ झाली.

7. शैक्षणिक सुविधांमध्ये वाढ :-

जिल्ह्यात झालेल्या शाश्वत शेती विकासामुळे लोकांच्या उत्पन्नात वाढ झालेली आहे. याचा परिणाम म्हणून जागतिक दर्जाच्या शैक्षणिक सुविधा जिल्ह्यात मिळू लागल्या आहेत. यामध्ये विद्यापीठ, अभिमत विद्यापीठ, यांच्या माध्यमातून पारंपारिक शिक्षण, मेडिकल, इंजीनियरिंग, कृषी शिक्षण, संगणक, व्यावसायिक शिक्षण, तांत्रिक शिक्षण इ. सुविधांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढ झाली.

8. आरोग्यविषयक सुविधेत वाढ :-

जिल्ह्याच्या आरोग्यविषयक पायाभूत सुविधा अधिक बळकट करण्यासाठी आवश्यक असलेली मोठ्या दवाखान्याची उपलब्धी तसेच, आयुष वैद्यकशास्त्रांना आधुनिक वैद्यकशास्त्राशी जोडत, आरोग्यविषयक सुविधेमध्ये वाढ करण्याचे उद्दिष्ट साध्य करण्याच्या दृष्टीने शासनाने मोठ्या प्रमाणावर सहाय्य केले. तसेच आर्थिक परिस्थितीत बदल झाल्यामुळे खाजगी हॉस्पिटल मोठ्या प्रमाणावर स्थापन झाले. त्यामुळे आरोग्य विषयक सुविधेत वाढ झाली आहे. तसेच जागतिक दर्जाच्या आरोग्य विषयक सुविधा जिल्ह्यातच नागरिकांना उपलब्ध होत आहेत.

9. राहणीमानाच्या दर्जात सुधारणा :-

जिल्ह्यातील धरण क्षेत्रामुळे कृषी क्षेत्रात आमुलाग्र बदल झाला व पिक पध्दती बदलली यामध्ये नगदी पिके घेतली जाऊ लागली. यामुळे आर्थिक स्तर उंचावला व त्यामुळे लोकांचा राहणीमानाचा दर्जा उंचावला आहे.

निष्कर्ष :-

1. जिल्ह्यात धरणाच्या पाण्याचे व्यवस्थापन आणि काताकाश्रीच्या वापरामुळे अधिका अधिक जमीन सिंचनाखाली आली आहे.
2. जिल्ह्यामध्ये सिंचित क्षेत्र वाढल्यामुळे जिल्ह्याचा आर्थिक कायापालट झाला. याचा परिणाम जिल्ह्यामध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर वाढलेला आहे. परंतु ग्रामीण संस्कृतीकडे दुर्लक्ष झाल्याचे दिसून येते.
3. जिल्ह्यामध्ये शेतीक्षेत्रा मध्ये आधुनिकीकरण आल्याने जिल्ह्याचे उत्पन्न वाढले, आरोग्य सुविधा वाढल्या, तसेच शैक्षणिक सुविधामध्ये वाढ झाली परंतु याचा मानवी आरोग्यावर विपरीत परिणाम झालेला दिसून येतो.

समारोप :-

अशा रीतीने जिल्ह्यामध्ये धरणाच्या पाण्याचे व्यवस्थापन आणि काटकसरीच्या वापरामुळे पूर्वीचा जिल्हा आणि आताचा जिल्हा जमीन आसमानाचा अंतर पडले.पूर्वीची पिक पद्धती बदलली व नवीन पीकपद्धती मध्ये नगदी पिकांचा समावेश झाला. नगदी पिकांमुळे शेतकऱ्यांच्या हातामध्ये पैसा येऊ लागला. त्यातून शेतकऱ्यांचे व जिल्हातील नागरिकांचे राहणीमान सुधारले.

ISBN : 978-81-969179-9-9

संदर्भ:

1) भारतीय अर्थव्यवस्था दत्त सुंदरम हिमालय प्रकाशन
2) Managing canal irrigation Robert chambers oxferD & IBH publication co. pvt. ltd. new dellhi
3) सकाळ अग्रोवान कौटिल्याचे आदर्श जलव्यवस्थापन २३ मार्च २०१४
4) संघर्ष पाण्यासाठी आमदार शंकरराव गडाख आकार प्रिंटर एल.एल.पी. मुंबई
5) विकासावटा डॉ. सुधीर भोंगळ कोथरूड पुणे
6) लोकराज्य मासिक सप्टेबर २०१३
7) महाराष्ट्र सिंचन विकास अंक दुसरा जानेवारी फेब्रुवारी मार्च २०१४
8) www.ahmednagar.nic.in

Loknete Dr. Balasaheb Vikhe Patil (Padma Bhushan Awardee)
Pravara Rural Education Society's

Arts, Commerce, Science and Computer Science College Ashvi Kd.

NAAC Accredited B++(CGPA-2.89), Affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune

National Seminar

On

"75 Years of Indian Economy: Opportunities and Problems"

Sponsored by

Indian Council of Social Science Research (ICSSR)

Certificate

This is to certify that Mr./Mrs./Dr./Prof. Shelke Ganesh Sheshrao of P.M.T. Arts Com. & Science College Shevgaon has actively participated/ Presented paper Oral/ Poster and Secured — Position in the National Seminar on "75 Years of Indian Economy: Opportunities and Problems" organized by Department of Economics, held on 19th & 20th January 2024.

Dr. S.S. Rohamare	**Mr. G.R. Shelke**	**Dr. S. R. Jadhav**	**Dr. M.N. Kharde**
Co-ordinator	Canvener	I/C Principal	Campus Director